

„Nem gyártok elméleteket, a gyakorlat izgat” Beszélgetés Körtvélyessy Klára műfordítóval

Kovács Judit

Körtvélyessy Klára 1976 óta van a műfordítói pályán. Az azóta eltelt 25 év folyamán, a cikkeket nem számítva, összesen 44 nagyobb lélegzetű cseh, szlovák, lengyel és szlovén nyelvű művet fordított le magyarra, regényeket, elbeszéléseket, népmeséket, drámákat egyaránt. Ezek nagy része az Európa Kiadó gondozásában látott napvilágot. Műfordítói munkásságát 1996 márciusában József Attila-díjjal, 2003 augusztusában a Magyar Köztársasági érdemrend Lovagkeresztjével ismerték el.

A műfordítás egyike azon területeknek, amely az utóbbi félszázadban vált praktikus tevékenységből önálló tudománnyá. A tudományok jellegéhez pedig szükségképpen hozzátartozik, hogy a felhalmozott ismereteket meg kell őrizni, és tovább kell adni az újabb generációknak. A műfordítás ugyanakkor intuitív tevékenység is. Magas szintű művelését nem biztosíthatják kizárólag az elsajátított ismeretek. A műfordítóvá-nevelés folyamatában ezért nem nélkülözhetők az egyéni életpályák, a műfordítói életművek nyújtotta precedens értékű tapasztalatok. Ennek a koncepciónak megfelelően, a megélt életpálya átadható tapasztalatairól és tanulságairól ültünk le beszélgetni a több, mint 25 éve a pályán lévő műfordítóval, Körtvélyessy Klarával. Vajon milyen módon járul hozzá igen gazdag (és még távolról sem lezárt) életműve a műfordítás „rejtélyeinek és fortélyainak” megtaníthatóságához?

Kovács Judit: Te az úgynevezett kis nyelvek, esetekben szomszédos szláv nyelvek elsőrangú fordítói közé tartozol, és a *Nagyvilág* szerkesztőjeként komoly közvéleményformáló szerepet töltesz be –által, hogy számról számra hirdeted: külföldi irodalomként nemcsak az angol és egyéb nagy nyelveken írott művek érdekesek a magyar olvasók érdeklődésére, hanem például a szláv nyelveken írottak is. Műfordítónak lenni tehát azt is jelenti: részt venni az egyetemes irodalom „újracsatolásában”, válogatni, magával a fordítás tényével akaratlanul is értékítéletet mondani. Az általad lefordított művek pedig óhatatlanul viselik a Te kezéd nyomát is, hiszen az átlagolvasó sosem tudja meg, meddig tart mondjuk Hrabal, és hol kezdődik Körtvélyessy. A műfordítás paradoxona éppen az, hogy az olvasó számára az eredeti egyszerűen nem létezik (Bart 1981). Műfordítónak lenni tehát mindenképpen valamilyen különleges, gazdagító szellemi állapot, amire nem annyira tanulással, mint inkább szerencsés adottságok birtokában lehet felkészülni. Kezdjük a megkerülhetetlen kérdéssel: vajon így volt a Te esetében is? Te hogyan lettél műfordító?

Körtvélyessy Klára: Tulajdonképpen véletlenül, de az életpályának ebben nasgy szerepe volt. Életem első húsz esztendejét Eperjesen töltöttem, ahol, magyar iskola nem lévén, mindvégig szlovák iskolába jártam. Majd Kassára

kerültem, a konzervatóriumba, ahol szintén szlovák volt a tanítás nyelve. Így jutottam a szlovák nyelv birtokába anyanyelvi szinten. Világéletemben nagyon szerettem olvasni, de mivel akkor még egy sor fontos mű nem volt lefordítva szlovákra, ezeket kénytelen voltam cseh fordításban olvasni. Így tanultam meg csehül. Az orosz az iskolában kötelező volt, ezt is megtanultam a másik két szláv nyelv mellett.

Kovács Judit: Nem értem, miért nem olvastál magyarul? Hiszen a világirodalom magyarul igazán régóta elérhető.

Körtvélyessy Klára: Szlovákiában akkoriban, az ötvenes években, nem volt magyar nyelvű könyvkiadás. Természetesen mindent elolvastam magyarul is, ami a kezembe került, főleg véletlenszerűen, padlásokon és pincék mélyén őrzött könyvek révén, klasszikusokat és lányregényeket egyaránt.

Kovács Judit: Ezek szerint a magyar nyelvet Te csak szóban használtad. Ez a kétnyelvűségnek egy tipikus esete, amikor is szétválnak a család, a szűkebb környezet, illetve az iskolarendszer által közvetített nyelvhasználat. Ilyenkor nagy az esély a csak otthon beszélt anyanyelv fokozatos visszafejlődésére. Nagy akaratérő kellett ahhoz, hogy ez ne következzen be.

Körtvélyessy Klára: Igen. Bár volt egy fél év az életemben, amikor magyar tan nyelvű intézményben tanultam, az ELTE orosz szakán, ahová együtt jártunk.

Kovács Judit: A szlovák és a cseh kötődésed világos. De hogyan bővült tovább a repertoárod a szlovén, majd a lengyel nyelvvel?

Körtvélyessy Klára: Már az Európa Könyvkiadónak dolgoztam, amikor felhívták a figyelmemet arra, hogy a szlovén irodalom mostanában igen figyelemre méltó, ugyanakkor szinte nincs, aki fordítsa. Így a már meglévő szláv nyelvi alapokra építve három egymást követő nyári kurzuson megtanultam szlovénül. Ott, Ljubljanában tettem szert lengyel barátokra is, akik rádöbentettek: hiszen én értek lengyelül. Ugyanis a szülővármegyémbe, Sárosban beszélt szlovák dialektus feltűnően hasonlít a lengyel irodalmi nyelvre. Ez a dialektus egyébként búbajos. A XIX. századi magyar földesurak is beszélték. Később, természetesen, amikor tehettem, szorgalmasan jártam Varsóba, hogy tökéletesítem tudásomat.

Kovács Judit: Érthető, hogy a szláv nyelvek regionális és szellemi vonzásában élve szinte tálcán kínálkozott a lehetőség, hogy valamit kezdj ezekkel a nyelvekkel. De nem minden, mégoly ritka nyelv tökéletes tudásával rendelkező ember válik műfordítóvá ... Úgy tudom, Te eredeteileg zenésznek készültél. Miért nem az lettél?

Körtvélyessy Klára: Igen, a kassai konzervatórium elvégzése után átjöttem Magyarországra feleségnek, még hozzá egy zenész feleségének. Hamarosan

megszülettek a gyerekeim, és egyébként is úgy gondoltam, egy zenész elég egy családban. Azonban egy idő után úgy éreztem, valami szellemi munka után kell néznie. Az utcáról jelentkeztem az Európa Könyvkiadóba ... A többit már tudod. De visszatérve a zenére, számomra máig meghatározók a zenei tanulmányaim, rengeteget segítettek fordítói munkámban. A fordítás során a hangsúlyok megérzése az egyes mondatokban, a szöveg lüktetése, ritmusa, sodrása, mindez sokkal könnyebb olyasvalakinek, akinek van valamilyen affinitása a zenéhez.

Kovács Judit: Engem máris sikerült meggyőznöd, hogy a műfordításhoz hozzátartoznak az előzetes művészeti tanulmányok, vagy legalábbis az ilyen irányú érdeklődés. Ezek után beszéljünk kicsit arról, hogy a műfordító személyes kvalitásain túl, amire még visszatérünk, magának a lefordított műnek mi a funkciója. Humboldt óta sokan vallják, hogy a fordítás legelső célja a nemzeti irodalom nemesítése és gazdagítása (Bart 1981). Az igen tekintélyes fordítói listádon kimagasló arányban van jelen a cseh irodalom. Csak találomra, a teljesség igénye nélkül: Hrabaltól öt, Kunderától és Hasektől két-két kötet, Haveltől, a köztársasági elnöktől egy dráma. A nálunk ugyancsak jól ismert lengyelek közül Mrożek-drámák, Gombrowicz írásai. De beszélhetnénk a pályádat indító szlovák, illetve a horizontot ugyancsak sajátosan szélesítő szlovén művekről is. Milyen szerepre aspirálhat egy idegen irodalmi mű a magyar közegben? Milyen várakozást kell kielégítenie, ha egyáltalán van „piaca”?

Körtvélyessy Klára: A magyar irodalmat, a közgondolkodást biztosan gazdagítja a lefordított jó könyv. Ránk, magyarokra talán Hrabal hagyta a legmélyebb nyomot. Nagyon hamar népszerű lett nálunk. Ez talán az általa kialakított 'kocsmái beszélgetések' műfajának is köszönhető. Hrabal ugyanis ideje nagy részét kocsmákban töltötte, ahol sörözés közben mindig talált magának társaságot. Ezek a kocsmában hallott, kisemberekről, lecsúszott emberekről szóló történetek kerültek bele az irodalomba. Ugyanakkor ezekben a laza feldolgozású történetekben mindig van valami megrendítő és felemelő. A visszhang azonban, amit az egyes művek megjelenése kivált, sokszor nem tükrözi az értéket, amelyet a mű képvisel. Így volt ez például éppen Hrabalnak a magyarul 1993-ban megjelent könyvével, a *Vita Nuova*val, amely talán az eddigi legnehezebb feladatomból volt, mivel a csaknem 300 oldalas regénynek csupán a legvégén van egy pont, és közben semmiféle interpunkció nincs. Ez a munkám, habár igazán komoly kihívást jelentett számomra, szinte észrevétlen maradt, míg például Menzel *Hát, én nem tudom...* című tárcagyűjteménye, ami szakmai szempontból sokkal kevésbé állítja feladat elé a fordítót, nagy visszhangra talált. Ez szorosan kapcsolódik ahhoz a tényhez, hogy műfordítás-kritika nálunk egyszerűen nem létezik. A lefordított művek recenziálása során maximum annyit említenek meg, hogy „a fordító jó munkát végzett”. Ez azért is sajnálatos, mert a műfordítás szerepét emelné, és minőségét javítaná az objektív, elemző kritika. Tanulni és tanítani lehetne belőle. Más országokban, például Lengyelországban késhegyig menő viták folynak egy-egy műfordítás körül, és ez csak hasznára válik az egész irodalmi életnek.

Kovács Judit: Ezt olyan meggyőzően mondtad, hogy most már meg merem kérdezni: szerinted tanítható a műfordítás? Pár évvel ezelőtt egy veled készült interjúban úgy nyilatkoztál, hogy „Nem gyártok elméleteket, a gyakorlat izgat” (Osztoivits 1996). Ez azt jelenti, hogy a műfordítás nem tanítható?

Körtvélyessy Klára: A másodlagos dolgok – igen. De van olyan, amit nem lehet megtanulni. Ilyen: a tehetség, a hallás, a stílusérzék. Akinek nincs hallása, az nem érzi meg a szavakban az árnyalatokat. A sodrást, a ritmust, az élett, a hajtóerejét a szónak. Természetesen a rutin, mint mindenben, ebben is segít – sok fordítással bizonyos fogásokat, szabályokat elsajátíthatunk. Aki szláv nyelvekből fordít, az például legyen felkészülve arra, hogy a mondat szerkezetek mások, mint a magyarban, a fordítást ajánlatos a mondat végénél kezdeni. A jó fordítónak van rutinja, azonban nem dolgozhat rutinból – minden mondatért meg kell dolgozni. Én magam a tanulható és tanítható dolgok közé sorolnám a nyelvek karbantartását célzó tevékenységeket. Ilyen feladat lehet például a szleng vagy egy szűkebb szakma körébe tartozó rétegnyelv naprakész ismerete, amelyhez sok segítséget ad a mindennapos kapcsolat a nyelvvel az olvasás révén. Az anyanyelvi beszélők is sokat segíthetnek, illetve, ha még él, maga az író is.

Kovács Judit: Erről eszembe jut a pár éve megjelent Menzel-fordításod, a *Hát, én nem tudom...* című tárcagyűjtemény kapcsán a világhírű filmrendező-szerző önkritikus megjegyzése: „Szerintem okosabban van lefordítva, mint megírva” (Szabó G. 1998). Igaz, hogy Hrabal ezen a téren is öntörvényű volt, és a hozzá segítségért forduló fordítóknak azt mondta, hogy fordítsa úgy, ahogy akarja?

Körtvélyessy Klára: Ez igaz. Ilyenkor a nemzetközi Hrabal-fordítóbrigád tagjai általában egyformán tanácstalanok voltak. Emlékszem, a Bécsben élő Suzanne Roth, Hrabal német nyelvű fordítója, ugyanazokkal a problémákkal küszködött a *Vita Nuova* fordítása során, mint én. Végül is, szerencsére mindkettőnknek sikerült jól megoldani a feladatot.

Kovács Judit: Minden jó szakember arra törekszik, hogy az általa elkezdett és teljes odaadással végzett feladat zökkenőmentesen és lehetőleg magas színvonalon folytatódjék. Ez mennyire biztosítható a műfordítói szakmában? Van-e utánpótlás?

Körtvélyessy Klára: Ez az egyik legégetőbb problémája a műfordítói szakmának. A kis nyelvek (mint amilyen például a szlovén) esetében ez nagyon problematikus is lehet. Magyarországon jelenleg összesen négyen fordítunk szlovénból. Nem sokan vállalkoznak fordításra a szomszédos szláv nyelvekből, és akik ambíciózusak, azok sem mind jók. Általában elmondható, hogy a műfordítás, mint életpálya, sajnos, nem jöhet komolyan számításba az anyagi javadalmazás alacsony szintje miatt. Főállású műfordítót a kiadók nem alkalmaznak, esetleges, alkalmi megbízásokat pedig magas színvonalon igen kevesen képesek vállalni a napi kenyérkereső munka mellett. A műfordítói pályára való felké-

szülés hosszú idejű, komoly befektetést igényel, és ha nincs kilátás a befektetett energia megtérülésére, nem is várható, hogy nyelveket jól tudó, tehetséges fiatalok erre adják a fejüket.

Kovács Judit: A jelenlegi, vitathatatlanul nehéz helyzet ellenére mégis induljunk ki abból, hogy műfordítókra ma is és a jövőben is szükség lesz. Próbáljuk meg tehát összefoglalni Körtvélyessy Klára életműve alapján, milyen előzetes tudásra támaszkodhat a tanuló és gyakorló műfordító. Először is, tudnia kell, hogy a műfordítás nem egzakt, hanem paradox műfaj. Ellentmondásossága abban rejlik, hogy míg a forrásnyelv és célnyelv különbözősége megkerülhetetlen adottsága ennek a tevékenységnek, a fordítás funkciója mégsem az, hogy azonos legyen az eredetivel, hanem hogy az eredeti mű helyébe lépjen. Ennek a kritériumnak a fordító akkor képes eleget tenni, ha az eredeti mű és a fordítás mellett harmadik, egyenrangú tényezőként mindig gondol a befogadó közegre, vagyis az olvasóra is. A műfordítás korhoz-kultúrához erősen kötődő „zsonglörködés” tehát, az eredeti mű eszméjéhez való hűség minél teljesebb megjelölése érdekében. Az eredeti mű érvényes eszméjét kell új művé fogalmaznia (Bart 1981). Az igazán jó műfordítók mindig is ráéreztek e paradoxon rejtélyére, és a magas szintű, és mindig továbbfejleszthető nyelvtudás, kultúra és kifejezőképesség birtokában a fortélyokra is sikeresen rájöttek. A Körtvélyessy Klára által eddig lefordított 44 mű mindennek meggyőző bizonyítéka.

Irodalom

- Bart, I. 1981. A mérce. In: Bart I., Rákos S.: *A műfordítás ma – Tanulmányok* Budapest: Gondolat. 237-269.
- Osztovits, L. 1996. Levél Milán Kunderának Körtvélyessy Klára József Artila-díjas műfordító magányos munkájáról és csendes örömeiről. *Magyar Nemzet*, március 18.
- Szabó G. L. 1998. Jiří Menzel egybegyűjtött tárcái - kemény fedéllel. *Pozsonyi Új Szó Vasárnapi Melléklet*, december 16.

Függelék

Körtvélyessy Klára műfordításai

Szlovák irodalom:

- Andrej Chudoba: *Isten veled, Cyrano* (Európa, 1976)
 Jozef Puskas: *Vigasztaló csalódások* (Európa, 1977)
Ballada a kút vizéről Fiala szlovák elbeszélők (Európa, 1983)
A harmatban fogant hajadon Szlovák népmesék (Európa, 1988)
 Dusan Dusek: *Szalmavirág* (Nagyvilág, 1993/8/801)
 Dominik Tatarka: *Levelek az örökkévalóságnak.* (Napló) (Nagyvilág, 1989/12/1861)
 Jana Bodnárová: *Mecénás* (Nagyvilág, 1994/8–9/663)

Cseh irodalom:

- Bohumil Hrabal: *Tükrök árulása* (Európa, 1977)
 Miloslav Stehlik: *Gyilkos szakadék* (Európa, 1981)
 Jiří Sotola: *A pofon* (Európa, 1986)
 Josef Kutik: *Ballada a fekete aszfaltról* (Móra, 1979)
 Desider Galsky: *Kalandorok, felfedezők, pénzcsinálók* (Móra, 1980)
 Iva Hercikova: *Andersen kisasszony* (Móra, 1988)
 Ota Hofman: *Szökésben* (Móra, 1988)
 Jaroslav Hasek: *Alserbach százados háborús zárszámadása* (Zrínyi, 1986)
 Antonin Winter: *Övön aluli ütés* (Zrínyi, 1981)
 Antonin Winter: *Heródes árnyéka* (Zrínyi, 1984)
 Vaclav Erben: *Az áruló jel* (Zrínyi, 1985)
 Jaroslav Bocek: *Karpeta doktor esete* (Európa, 1988)
 Bohumil Hrabal: *Élet szmoking nélkül* (Nagyvilág, 1988/9/1311)
 Bohumil Hrabal: *Véres történetek és legendák* (Európa, 1989)
 Milan Kundera: *Meg nem értett szavak kisszótára* (Nagyvilág, 1990/3/367)
 Milan Kundera: *A lét elviselhetetlen könnyűsége* (Európa, 1992)
 Josef J. Marek: *A derék Svejek kalandjai a második világháború után* (Holnap, 1993)
 Bohumil Hrabal: *Vita Nuova* (Európa, 1993)
 Vaclav Havel: *Levelek Olgának* (Nagyvilág, 1990/11/1638)
 Milan Kundera: *Halhatatlanság* (Európa, 1993)
 Ludvík Vaculík: *Cseh álmoskönyv* (Kalligram, 1998)
 Jiří Menzel: *Hát, én nem tudom...* I–II (Kalligram, 1998, 1999)
 Bohumil Hrabal: *Skizofrén evangélium* (Kalligram 1996)
 Bohumil Hrabal: *A ház, amelyben villámmal frissítette magát. Fülöppjakab napja* (Nagyvilág, 1996/5–6/361, 364)
 Jaroslav Hašek: *Svejek, a derék katona fogságban* (Szukits)
 Bohumil Hrabal: *Adagio lamentoso* (Európa, 1997)

- Tereza Bouckova: *Ha szeretsz egy férfit* (1997)
Jiří Menzel: *Hát nem tudom...* (Nagyvilág, 1998/9–10/681)
Josef Skvorecky: *Oroszlánkölyök* (Európa, 1999)
Bohumil Hrabal: *Háromlábú ló az ügetőpályán* (Nagyvilág, 1999/7–8/495)
Jaroslav Durych: *Isten szívárványa* (Kalligram)
Josef Skvorecky: *Igazságok* (Nagyvilág, 2000/11/1043)
Josef Skvorecky: *Egy tenorszaxofonos történetei* (Európa, 2001)
Bohumil Hrabal: *Ki vagyok* (Nagyvilág, 2001/3/385)
Milan Kundera: *Jakab és az ura* (Európa, 2003)

Szlovén irodalom:

- Kajetan Kovic: *Utazás Trentóba* (Európa, 1987)
Branko Hofman: *Reggel is sötét van* (Európa, 1989)

Lengyel irodalom:

- Grzegorz Latuszinski: *A mecénás* (Nagyvilág, 1987/7/1008)
Kazimierz Brandys: *Jellemek és írások* (Európa, 1995)
Bruno Schulz: *Fahajas boltok* (Jelenkor, 1998)
Sławomir Mrożek: *Szerződés* (S.M: Drámák, Európa, 2000)
Gustaw Herling-Grudzinski: *A sivatag forró lehelete* (Nagyvilág, 1994/5/451)
Gustaw Herling-Grudzinski: *Sakkjátszma* (Nagyvilág, 1995/5–6/440)
Gustaw Herling-Grudzinski: *Éjszakai kiáltások* (Nagyvilág, 2000/8/572)